

اثربخشی آموزش مسئولیت پذیری اجتماعی مبتنی بر مدرسه بر نگرش به بزهکاری نوجوانان دختر

مقدمه: نوجوانی دورانی است که از یک سو، ریشه رشد ارزشهایی که در کودکی شکل گرفته‌اند، فرصت توسعه پیدا می‌کنند و از سوی دیگر دورانی است که فرد مستعد خطرپذیری است و ممکن است تصمیمات ناپایداری بگیرد که منجر به رفتارهای نامطلوب از جمله بزهکاری شود. بنابراین نوجوان نیازمند دریافت مهارتهاست. مسئولیت‌پذیری اجتماعی مهارتی است که نوجوان را به پیامدهای تصمیماتش در مورد خود و دیگران متعهد می‌کند. مطالعه حاضر با هدف بررسی اثربخشی آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی مدرسه‌محور بر نگرش نوجوانان دختر به بزهکاری طراحی شد.

روش: مطالعه حاضر از نوع شبه مداخله‌ای با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری شامل کلیه دانش‌آموزان دختر ۱۵ تا ۱۸ ساله دوره دوم دبیرستانهای شهر تهران بود. نمونه‌ای به حجم ۹۲ دانش‌آموز (گروه مداخله ۴۵ و گروه کنترل ۴۷ دانش‌آموز) انتخاب شد. همچنین به منظور سنجش نگرش به بزهکاری از پرسشنامه نگرش به بزهکاری استفاده شد. آزمودنیها به مدت دو ماه در ۷ جلسه ۹۰ دقیقه‌ای محتوای آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی را دریافت کردند و سپس پس‌آزمون گرفته شد. برای تحلیل داده‌ها، نرم‌افزار SPSS و آزمونهای تی‌زوجی و مستقل، آنالیز واریانس یک‌طرفه و آنالیز واریانس چندمتغیره به کار گرفته شد.

یافته‌ها: نتیجه آزمونهای تی‌زوجی و مستقل نشان داد که در گروه مداخله نگرش مثبت به بزهکاری به‌طور معناداری کاهش یافته و نگرش منفی به بزهکاری به‌طور معناداری افزایش داشته است؛ درحالی‌که در گروه کنترل در هیچ یک از ابعاد نگرش اختلاف معناداری مشاهده نشد. نتایج مدل آنالیز واریانس چندمتغیره نشان داد که نمره پیش‌آزمون نگرش مثبت به ترتیب ۶ و ۲۲ درصد از تغییرات نمره پس‌آزمون نگرش منفی و مثبت را تبیین می‌کند. همچنین نمره پیش‌آزمون نگرش منفی حدود ۳۲ درصد از تغییرات پس‌آزمون نگرش منفی را تبیین می‌کند.

بحث: آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌تواند در ارتقاء نگرش و صلاحیتهای اجتماعی و کاهش تمایل نوجوانان به تجربه الگوهای انحرافی مؤثر باشد. همچنین نتایج تحلیل واریانس چندمتغیره نشان داد که این آموزش در سنین پایین‌تر نوجوانی مؤثرتر است.

۱. راضیه لک

دانشجوی کارشناسی ارشد رفاه اجتماعی، دانشکده رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران، ایران

۲. سید حسین محققى کمال

دکتر سلامت و رفاه اجتماعی، گروه آموزشی مدیریت رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

<hosseinmohaqq@gmail.com>

۳. سمانه حسین‌زاده

دکتر آمار زیستی، دانشکده آمار زیستی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران، ایران

واژه‌های کلیدی:

آموزش مبتنی بر مدرسه، بزهکاری، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، نگرش به رفتارهای بزهکارانه، نوجوان

تاریخ دریافت: ۹۸/۱/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۶/۲۵

The Effectiveness of School-based Social Responsibility Training on Attitude toward Juvenile Delinquency among Adolescent Girls

▶ **1- Raziye Lak**
M.A Student In Social Welfare, Department Of Social Welfare, University Of Social Welfare And Rehabilitation Science, Tehran, Iran,

▶ **2- Hossein Mohaqeqikamal**
Ph.D In, Health and Social Welfare, Social Welfare Management Research Center, University Of Social Welfare And Rehabilitation Sciences, Tehran, Iran, (corresponding author)
<Hosseinmohaqeq@gmail.Com>

▶ **3- Samaneh Hosseinzadeh**
Ph.D In Biostatistics, Department Of Biostatistics, University Of Social Welfare And Rehabilitation Science, Tehran, Iran

KeyWords:

Adolescent, Delinquency, Attitude towards delinquent behaviors, Social responsibility

Received: 2019-4-9

Accepted: 2019-9-16

Abstract

Introduction: The present study was designed to investigate the effectiveness of social responsibility training on attitude towards delinquency among adolescent girls.

Method: This is a semi-experimental study with pretest-posttest design with control group. The statistical population included all female secondary high school students within the age range of 15 to 18 years old in Tehran. A sample consisting of 92 students (45 intervention and 47 control group) was selected. Delinquent Behaviors Questionnaire was used as the instrument. The subjects received social responsibility training for seven sessions – 90 minutes, lasting for two months. Then, the post-test was given. To analyze the data, SPSS software and Paired and Independent T-Test, Anova and Manova were employed.

Findings: The result of Paired and Independent T-Test suggested that in the intervention group, the positive attitude and negative attitude towards delinquency significantly decreased and increased, respectively. While in the control group, significant difference was not observed for any of the dimensions of attitude. The findings of Manova showed that the pre-test score of positive attitude explains 6% and 22% of the variations of post-test scores of negative and positive attitudes, respectively. In addition, the pre-test score of negative attitude explains about 32% of the post-test variations of negative attitudes.

Discussion: The findings showed that social responsibility training could be effective in promoting social competencies and decreasing adolescents' tendency to resort to deviant patterns. In addition, the results of Manova showed that this training is more effective in younger adolescents.

Extended Abstract

Introduction: Adolescence is a time in which the values having been formed in childhood will have the opportunity to grow and mature. Besides, it is a period when an adolescent who is more susceptible to danger, may make hasty decisions that would probably lead to unfavorable behaviors including delinquency. Thus, the adolescents need to learn and master certain social skills. Social responsibility is a skill that makes the individual obliged and committed regarding the consequences of his/her decision on himself/herself and others. The present study was designed to investigate the effectiveness of social responsibility training on attitude towards juvenile delinquency in adolescents

Method: This is a semi-experimental study with pretest-posttest design with control group. The statistical population of the study included all the female secondary high school students within the age range of 15 to 18 years old in Tehran. A sample of 92 students (45 intervention group and 47 control students) was selected from two districts of Tehran. In order to educate social responsibility, a learning protocol was designed which was different but interconnected, and included the followings: social consciousness, responsibility and its types, choices and consequences, respecting the feelings of others- respect for social diversity, rights and responsibilities, solving the problem peacefully and designing models for social responsibility (Table 1). To assess the subjects' attitude towards the delinquency, Delinquent Behaviors Questionnaire was used. The subjects received social responsibility training for seven sessions of 90 minutes lasting for two months. Then, the post-test was given. To analyze the data, SPSS24 Software and Paired and Independent T-Test, One Way ANOVA and Multivariate Analysis of Variance were used.

Findings: The mean age of participants in the study was 16.39 (S.D=0/67) years old. Based on Fisher's exact tests and Chi-square tests, participants in the intervention and control group did not differ significantly in terms of demographic characteristics such as age, the parents' education, the prisoner in the family and the parents' smoking. Result of Paired and Independent T-Test suggested that in the intervention group, the positive attitude towards delinquency significantly decreased and negative attitudes toward delinquency increased significantly; however, in the control group, significant difference was not observed for any of the dimensions of attitude

towards delinquency (Table 2). The findings of Multivariate Analysis Of Variance showed that the pre-test score of positive attitude towards delinquency explains 6% and 22% of the variations of post-test scores of negative and positive attitudes, respectively. In addition, the pre-test score of negative attitude towards delinquency explains about 32% of the post-test variations of negative attitudes (Table 3).

Table (1) A protocol for social responsibility training

Subject of Session	Main Idea	Goals	Activities
Social consciousness	The growth of consciousness of social problems can remind what the individuals and organizations in the society are responsible for.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Students' perception of social life: Can we live alone? ✓ Understanding our relationship with the community ✓ Understanding the issues and challenges of today's society ✓ Understanding our role in increasing or reducing social problems 	Brainstorming-group discussion
Responsibility and its types	What does personal and social responsibility mean?	<ul style="list-style-type: none"> ✓ A Review of the previous session ✓ A review of students' perception of responsibility ✓ Understanding various individual and social responsibilities ✓ Familiarization with the responsibility training program ✓ Understanding the importance of learning responsibility in adolescents 	Brainstorming-group discussion-Watching a short movie about social responsibility
Choices and consequences	Making a choice means accepting its consequences.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Understanding the importance of predicting the consequences of a choice ✓ Understanding the short-term and long-term consequences ✓ Understanding the impact of our choices on our lives and the lives of others 	Group discussion - Watching a short video clip

Subject of Session	Main Idea	Goals	Activities
Respect for social variations - Respect for the feelings of others	Understanding differences of individuals helps making better choices and respecting the feelings of others	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Understanding a variety of social differences ✓ The importance of respecting differences and diversity in society ✓ The importance of considering the differences and social diversity in our judgments. 	Brainstorming- group discussion-
Understanding rights and responsibilities	For every right, there is a responsibility.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Understanding the concept of rights ✓ Understanding your rights and the rights of others in society ✓ Understanding various social responsibilities (religious, political, environmental, social, economic, cultural) ✓ Understanding the relationship between rights and responsibilities 	Brainstorming- group discussion- Role play- In-class activities
Solving problems peacefully	Solving a problem peacefully benefits individuals as well as society.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ A review of the third session: choices and consequences ✓ Students' understanding of multiple ways to solve a problem ✓ Students' understanding of peaceful solutions ✓ Understanding the need to choose a peaceful solution 	Brainstorming- group discussion- Role play - In-class activities
Designing role models for social responsibility (as a parent, a school principal, policeman (or a mayor	Every society (small or large) has its own rules and values that affect the choices and decisions made by its members.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Students' understanding of the role of leadership and management ✓ Students' understanding of the necessity of laws and norms and respecting them ✓ Students' understanding of adults' roles 	Competition in the form of - class work Student group - activities Brainstorming

Table (2) Mean scores of negative and positive attitude of pre-test and post-test in two groups of intervention and control

Attitude Dimensions	Group	Pre- test		Post-test		Paired samples T Test
		mean	Standard deviation	Mean	Standard deviation	P
Negative attitude	Control	45.07	7.94	44.42	6.49	0.49
	Intervention	47.14	5.52	49.86	6.48	<0.0001
	Independent samples T-Test	p	0.153	<0.0001		
Positive attitude	Control	26.03	5.35	27.29	6.49	0.169
	Intervention	24.72	5.12	22.83	4.84	0.003
	Independent samples T-Test	p	0.227	<0.0001		

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

Table (3) The results of multivariate analysis of variance on post-test scores of negative and positive attitude

Source	Dependent Variable	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
District	negative2	1.606	1	1.606	0.078	0.781	0.001
	positive2	12.772	1	12.772	0.638	0.427	0.008
Group	negative2	237.303	1	237.303	11.510	0.001	0.126
	positive2	220.912	1	220.912	11.033	0.001	0.121
Age	negative2	19.777	2	9.889	0.480	0.621	0.012
	positive2	71.341	2	35.671	1.781	0.175	0.043
Education of mother	negative2	17.278	2	8.639	0.419	0.659	0.010
	positive2	33.574	2	16.787	0.838	0.436	0.021
District *age	negative2	52.793	2	26.395	1.280	0.284	0.031
	positive2	102.884	2	51.440	2.569	0.083	0.065
District * Education of mother	negative2	61.551	1	61.551	2.295	0.088	0.036
	positive2	28.832	1	28.832	1.444	0.243	0.018
Negative1	negative2	763.892	1	763.892	37.050	0.000	0.317
	positive2	46.870	1	46.870	2.341	0.130	0.028
Positive1	negative2	110.547	1	110.547	5.362	0.023	0.063
	positive2	456.401	1	456.401	22.793	0.000	0.222

Discussion: The findings of the study showed that social responsibility training could be effective in promoting attitude and social competencies and decreasing adolescents' tendency to resort to deviant patterns, such as delinquency. In addition, the results of Multivariate Analysis of Variance showed that this training is more effective in younger adolescents.

Ethical Considerations

Authors' contributions

all authors contributed in producing of the research.

Funding

In the present study, all expenses were borne by the author and he did not have any sponsors.

Conflicts of interest

the authors declared no conflict of interest.

Principles of Research Ethics

In this article, all rights related to research ethics, including obtain informed and written consent from students, their parents or legal guardians to participate in the study, assure students of their confidentiality and provide them with psychological and comfort security. assure students that social responsibility training was free and harmless for them and It can enhance their knowledge. The intervention also has a code of ethics under IR.USWR.REC.1396.192 from the Ethics Committee of the University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences and registration code IRCT20180902040929N1 from the Iranian Clinical Trial Registration Center.

Acknowledgments

We sincerely thank all those who participated in this study, especially the officials and students of Kowsar and Shahid Aval female Secondary high schools in District 16, as well as the Farhang and Velayat schools in District 5.

مقدمه

جوامع بشری در طول حیات خود همواره با تهدیدهای داخلی و خارجی اعم از امنیتی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، زیست‌محیطی روبه‌رو هستند. از این‌رو جوامع برای حفظ بقای خود و مقابله با تهدیدها نیازمند تربیت شهروندانی، مسئول و متعهد به هنجارها و ارزشهای جامعه هستند (خوشبین، ۲۰۱۱). صاحب‌نظران معتقدند برای تحقق این امر، فرد باید در فرآیند جامعه‌پذیری، مسئولیتهای مدنی را همچون سایر مهارتهای مدنی آموزش ببیند (مؤمنی، ۲۰۰۱). بدیهی است برای دستیابی به نتایج مطلوب اجتماعی، لازم است مهارتها در سنین مناسب به فرد آموزش داده شود.

دوران نوجوانی زمان مناسبی برای آموزش مسئولیت‌هاست. اهمیت دوران نوجوانی از آنروست که در پایان آن فرد مسئولیتهای مهمی را در نقشهای مختلف و در جایگاههای متفاوت اجتماعی از جمله دانشگاه، شغل، ازدواج، شهروندی و... بر عهده می‌گیرد (بنژا، ۲۰۰۳، به نقل از فلاحتی بیزارپاس^۲، ۲۰۱۲). همچنین ریشه‌های رشد ارزشهایی که در کودکی شکل گرفته‌اند در نوجوانی توسعه می‌یابند (وری-لیک^۳، ۲۰۱۰) و نوجوان در پی کسب استقلال، تصمیمات جدی در مورد ارزشها و رفتارهای خود می‌گیرد (سروش، ۲۰۱۲). از سوی دیگر نوجوانی، دورانی مستعد خطرپذیری و نوسانات هیجانی است (برنت^۴، ۲۰۱۰). نوجوان در جدال کسب استقلال و عدم وابستگی و همچنین در اثر پیشرفت تکنولوژی و تغییرات سریع فرهنگی و اجتماعی جوامع امروز، ممکن است بسیاری از رفتارهای انحرافی و بزهکاری^۵ را تجربه کند (نامجوفر، ۲۰۱۶). همچنان که مطالعات نیز نشان می‌دهد که احتمال دخالت فرد در فعالیتهای ضداجتماعی در دوره نوجوانی مخصوصا سنین بین ۱۵ تا ۱۸ سال به‌طور فراوانی افزایش می‌یابد (آگنی^۶، ۲۰۰۱). سپس تا ۵۰ درصد

1. BnJ

2. Falahatibejarpas

3. Wray-Lak

4. Burnett

5. delinquency

6. Agnew

در اوایل ۲۰ سالگی و ۸۵ درصد در اواخر ۲۰ سالگی کاهش نشان می‌دهد (کاسپی و مفیت^۱، ۱۹۹۵). از آنجاکه رفتارهای انحرافی و بزهکارانه نوجوانان نتیجه طبیعی و غیرطبیعی مسیر نیل آنان از خردسالی به نوجوانی و از نوجوانی به بزرگسالی است (کشفی و اصانلو، ۲۰۱۲) و همچنین «رفتارهای بزهکاری در دوران نوجوانی احتمال رفتار مجرمانه را در بزرگسالی افزایش می‌دهد» (به نقل از کریمی، ۲۰۱۶)، مسئله بزهکاری نوجوانان به یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های جوامع امروز تبدیل شده است (چودوری^۲، ۲۰۱۶). اما از آن‌رو که رفتارهای بزهکارانه، رفتارهای انحرافی هستند که توسط نوجوانان زیر ۱۸ سال انجام می‌شود و شدت و قبح آن در حدی نیست که مستوجب مجازات اجتماعی و قانونی شود (زاهد و الماسی، ۲۰۰۷)، به نظر می‌رسد که تلاش برای ایجاد بسترهایی در جهت تغییر نگرش نوجوان و کاهش تمایل آنان نسبت به بزهکاری نه تنها می‌تواند از بروز رفتارهای بزهکارانه پیشگیری کند بلکه تضمین‌کننده آینده سلامت یک جامعه نیز است.

از جمله بسترهای مناسب جهت تغییر نگرش نوجوانان نسبت به بزهکاری، آموزش مهارت‌های اجتماعی است (احمدی، ۲۰۰۳). آموزش مهارت‌های اجتماعی به فرد کمک می‌کند در رویارویی با موقعیت‌های فشارزای حیاتی، توان سازگاری و کنار آمدن داشته باشد، روابط سالم را پرورش و عملکرد کلی انسان را تحت تأثیر قرار دهد (سیورس و جونز بلک^۳، ۲۰۰۸). مسئولیت‌پذیری اجتماعی^۴ یک مهارت اجتماعی است که فرد را نسبت به پیامدهای تصمیماتش در مورد خود و سایر افراد جامعه متعهد و آگاه می‌کند و اگرچه همچون سایر رفتارهای اجتماعی است، اما این احساس تعهد و پایبندی به سایرین، مبتنی بر یک نگرش جامع و همه‌جانبه است. هرچقدر این نگرش عمیق‌تر باشد، احتمال وقوع رفتارهای مسئولانه از سوی فرد بیشتر خواهد بود (سبحانی‌نژاد، ۲۰۰۰)، پیوند فرد و جامعه محکم‌تر می‌شود

1. Caspi and Moffitt
3. Seevers and Jones-Blank

2. Chowdhury
4. social responsibility

و همچنان که هیرشی نیز معتقد است «هرگاه پیوند فرد با هنجارها و ارزشهای جامعه محکم شود، فرد کمتر دچار کج‌روی خواهد شد» (نقل از جلائی‌پور، ۲۰۰۹). علاوه بر این مسئولیت‌پذیری اجتماعی موجب افزایش عزت‌نفس نوجوان خواهد شد (آگبوگا، ۲۰۱۴) و عزت‌نفس نیز یک عامل کنترلی و بازدارنده از بزهکاری در نوجوانان است (مدانلو، ۲۰۰۱؛ انصاری‌نژاد، ۲۰۱۲).

نوجوانان امروز، آینده یک جامعه هستند. جوامع به دلایلی همچون محدودیت منابع، حفظ نظام ارزشی و فرهنگی گذشتگان، تعامل پویا با سایر ملل و فرهنگها، حضور مؤثر در صحنه‌های سیاسی ملی و بین‌المللی نه‌تنها نیازمند آن هستند که افراد جامعه از رفتارهای مجرمانه به دور باشند بلکه بیش از هر زمان دیگر نیاز به افراد مسئول و متعهد نسبت ارزشها و هنجارهای آن احساس می‌شود.

مرور متون علمی نشان می‌دهد که ایران از نظر وضعیت مسئولیت‌پذیری اجتماعی افراد در سطح مطلوبی قرار ندارد از آن جمله مطالعه ناظری (۲۰۰۹) نشان داد که ایران از لحاظ خشونت و نزاعهای خیابانی در میان کشورهای جهان جزء ۵ کشور اول محسوب می‌شود و از دلایل آن پایین‌بودن سطح مسئولیت‌پذیری شهروندان نسبت به یکدیگر است. همچنین نتایج برخی از مطالعات پیرامون سنجش مسئولیت‌پذیری اجتماعی در بین جوانان و نوجوانان در جامعه‌های آماری مختلف نشان داد که مسئولیت‌پذیری اجتماعی نوجوانان و جوانان در حد متوسط و یا پایین‌تر از متوسط است (خوشبین، ۲۰۱۱؛ سروش، ۲۰۱۲؛ خدابخشی و عابدی، ۲۰۰۹). این در حالی است که با ارتقاء مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌توان اعتماد اجتماعی و ظهور رفتارهای دگرخواهانه را در افراد افزایش داد که موجب می‌شود صداقت و صراحت در روابط اجتماعی افزایش یابد (سروش، ۲۰۱۲). مطالعه لوزن نیز نشان داد که آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر کاهش تعصبات نژادی و قومی، باورهای قالبی مخرب

و روابط بین و درون‌گروهی مؤثر است که می‌تواند مانع بسیاری از نزاعهای بین فردی در جامعه شود (لوزن^۱، ۲۰۰۵).

نتایج مطالعه گرشام^۲ (۲۰۱۶)، اسماعیلی (۲۰۱۴) و احمدی (۲۰۱۵) نشان داد که افزایش مهارت‌های اجتماعی بر کاهش رفتارهای سوء اجتماعی، مشکلات و ناهنجاریهای دوران نوجوانی کارآمد بوده است. برمن معتقد است که مسئولیت‌پذیری اجتماعی برابر با بسط مهارت‌های اجتماعی است که می‌تواند فرد را به عضو فعال و مسئول جامعه تبدیل کند (برمن^۳، ۱۹۹۳، به نقل از ایمان، ۲۰۱۰). یوکلی^۴ (۲۰۱۰) نیز در مجموعه مطالعه‌هایی به بررسی «مداخلات درمانی با استفاده از مسئولیت‌پذیری اجتماعی»^۵ برای کاهش رفتارهای تجاوز و رفتارهای آسیب‌رسان پرداخته است. در مداخلات SRT بلوغ اجتماعی و بلوغ احساسی به‌عنوان عوامل رقابتی برای رفتارهای مضر و سوء رفتار رشد می‌یابد. وی نتایج مجموعه مطالعات خود را دلگرم‌کننده و امیدوارکننده بیان کرد. همچنین نتایج مطالعات متعددی حاکی از روابط معناداری بین افزایش مسئولیت‌پذیری اجتماعی و متغیرهایی همچون افزایش عزت‌نفس نوجوانان (آگبوگا، ۲۰۱۴)، موفقیت تحصیلی نوجوانان و جوانان (اوزون^۶، ۲۰۱۲)، افزایش سرمایه اجتماعی (ایمان، ۲۰۱۰) و افزایش رفتارهای دوستدار محیط‌زیست (رستگار، ۲۰۱۵) است که جملگی از مؤلفه‌های مهم ارتقاء یک جامعه هستند.

همان‌طور که مرور متون نشان می‌دهد ارتقاء مسئولیت‌پذیری اجتماعی باعث ارتقاء مهارت‌های شهروندی افراد یک جامعه می‌شود که آثار آن در بهبود روابط اجتماعی، کاهش رفتارهای سوء اجتماعی و ویژگیهای مثبت فردی قابل‌مشاهده است. به نظر می‌رسد آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی و ارتقاء آن در بین نوجوانان و جوانان ایرانی که سطح مسئولیت‌پذیری اجتماعی در آنان متوسط و پایین‌تر از متوسط است، ضرورتی مضاعف و

1. Lyons
4. Yokley

2. Gresham
5. social responsibility therapy

3. Berman
6. Özen

توجه بیشتر پژوهشگران و مسئولان را طلب می‌کند. در راستای توجه به این مهم مطالعه حاضر با هدف طراحی بسته آموزشی جهت آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی به نوجوانان و بررسی اثربخشی آن بر نگرش به رفتارهای بزهکارانه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین موضوعات دوران نوجوانی طراحی شد.

چارچوب نظری

مسئولیت‌پذیری اجتماعی اصلی اخلاقی که به‌موجب آن یک سازمان یا فرد برای بهبود زندگی دیگران، در فعالیتهای اجتماعی مشارکت می‌کند (پاسیسسیلا، ۲۰۱۸). مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی، در اواسط دهه ۱۹۵۰ میلادی با مسئولیت‌پذیری اجتماعی سازمانی (CSR)^۲ در پی توسعه کسب‌وکارها و نیاز جوامع مطرح شد (دال و سینها، ۲۰۱۶). اما با روند تغییرات در گسترش مفاهیم مرتبط با مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتها (CSR) مفهوم جدیدی بنام مسئولیت‌پذیری اجتماعی فردی^۳ (ISR) شکل گرفت که به درک افراد از آنچه باید در کمک به جامعه انجام دهند (دروم و استفان، ۲۰۱۵) اشاره دارد. مسئولیت‌پذیری اجتماعی در زمینه‌های مختلفی همچون کسب‌وکار، اقتصاد، علوم سیاسی و روانشناسی مثبت^۴ مورد استفاده قرار می‌گیرد (به نقل از وری-لیک ۲۰۱۰) و با مفاهیمی همچون توسعه اخلاق، همدلی، نوع‌دوستی، ارزشها و رفتارهای مثبت اجتماعی^۵ همپوشانی دارد (وری-لیک و سورسن، ۲۰۱۱).

برمن (۱۹۹۳) مسئولیت‌پذیری اجتماعی را حوزه گسترش یافته مطالعاتی می‌داند که قبلا تحت نام آموزش شهروندی یا آموزش مدنی ارائه شده است. خوشبین و همکاران (۲۰۱۱) نیز با تأکید بر این نکته که مسئولیت‌پذیری اجتماعی یکی از مؤلفه‌های شهروندی است و

1. Pacesila	2. corporate social responsibility (CSR)
3. Dahal and Sinha	4. individual social responsibility (ISR)
5. Droms and Stephen	6. positive psychology
7. prosocial	8. Wray-Lak and Syvertsen

یک شهروند در حوزه‌های مختلفی مسئولیتهایی را بر عهده دارد، معتقدند که مسئولیت‌پذیری اجتماعی دارای پنج بعد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست‌محیطی است. بعد سیاسی مسئولیت‌پذیری اجتماعی ناظر به شاخصهایی از جمله مشارکت سیاسی، آگاهی سیاسی، پیگیری اخبار و رویدادهای سیاسی مربوط به کشور و مانند آن است. در بعد اقتصادی مسئولیت اجتماعی، فرد موظف است در عرصه‌های اقتصادی شامل تولید، توزیع و مصرف کالا؛ منافع و مصلحت عمومی را در نظر بگیرد. بعد جامعه‌ی-اجتماعی مسئولیت‌پذیری اجتماعی به روابط و نقشهای فرد در ارتباط با سایر افراد جامعه که در کنش متقابل با هم هستند، مرتبط می‌شود. بعد فرهنگی مسئولیت اجتماعی حوزه‌ای است که برای جامعه‌شناسان از اهمیت خاصی برخوردار است چراکه جامعه و افراد تشکیل‌دهنده آن به واسطه این ارزشها، باورها و نمادهای مشترک است که معنا پیدا کرده و در قالب آن هویتشان تعریف می‌شود. در واقع این بعد ناظر به تعهد و پیوند فرد به ارزشها و هنجارهای اجتماعی است و در آخر باید گفت که بعد زیست‌محیطی به تعهد فرد در مقابل پیامدهای رفتارهای پرخطر بشر نسبت به محیط‌زیست اشاره می‌کند.

همچنین جامعه‌شناسانی چون «هانس ورنر بیرهوف»^۱، دورکیم و ماکس وبر از بعد اخلاقی به مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی توجه داشته‌اند و آن را برای پیوند محکم فرد و جامعه ضروری می‌دانند. هانس تأکید می‌کند که یکی از مهم‌ترین خصلتهای اخلاق اجتماعی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی است که در قالب روابط مبتنی بر همدلی و عاطفه میان افراد جامعه نمود پیدا می‌کند و کنترل و الزام درونی مهم‌ترین عمل مسئولانه‌ای است که در ادامه موجب روابط مستحکم و نظم پایدار در جامعه می‌شود. وبر که با مشاهده روند بوروکراتیزه شدن و عقلایی شدن فراگیر، نتایج این روند را چندان مطلوب نمی‌دید، از شخصیت‌زدایی، از خودبیگانگی و نابودی تعهد اجتماعی به‌عنوان نتایج تلخ این بوروکراتیزه شدن یاد می‌کرد.

1. Hans Werner Bierhoff

به‌زعم او داشتن رفتار مسئولانه در قبال دیگران و توجه به مبانی ارزشهای جمعی در جامعه نوین که در آن کنشها هرچه بیشتر عقلانی و معطوف به اهداف شخصی شده است، بیش از هر زمان دیگر ضرورت دارد. به همین دلیل برای مرتفع کردن این مشکلات وی بر اهمیت داشتن اخلاق مسئولیت و خیر جمعی در کنار منافع شخصی تأکید داشت^۱ (به نقل از قدرتی، ۲۰۱۴). دورکیم نیز دو مفهوم فردگرایی اخلاقی و فردگرایی خودخواهانه را مطرح می‌کند. در فردگرایی اخلاقی، فرد در پیوند با نظام اجتماعی و نظم اخلاقی آن شناخته می‌شود و در برابر دیگران، جامعه و اخلاق مدنی مسئول است و بر پایه احساس همدردی با رنج بشری و آرزوی برابری و عدالت استوار است. در مقابل فردگرایی خودخواهانه نوعی ویژگی اخلاقی است که صرفاً بر تقدم منافع شخصی مبتنی است این نوع از فردگرایی اساساً مخل نظم و هنجارهای اجتماعی است. دورکیم معتقد است که هیچ جامعه‌ای را نمی‌توان بر پایه نفع شخصی بنا نهاد (گیدنز، ۱۹۹۹، به نقل از وریج کاظمی، ۲۰۱۰). همچنین دورکیم بر این باور است که جمعیت‌هایی که درجه توافقتشان بالاست در مقایسه با گروه‌هایی که توافق گروهی‌شان ضعیف است رفتار انحرافی کمتری دارند و تنها اگر اعضای یک جامعه متکی بر یک رشته تجلیهای نمادین مشترک و نیز مفروضات مشترک درباره جهان پیرامونشان باشد، می‌توان وحدت اخلاقی‌شان را تضمین کرد. بدون یک چنین اعتقادات مشترک جامعه محکوم به تباهی و فروپاشی است و براساس نظریه پیوند اجتماعی هیرشی که پیشتر نیز اشاره شد هراندازه که پیوند فرد و جامعه قویتر باشد احتمال کجروی افراد در جامعه کاهش می‌یابد (ممتاز، ۲۰۰۲).

در این راستا و به دنبال آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی به افراد، نظریه رشد اخلاقی^۱ کلبرگ^۲ تأکید می‌کند که نوجوانی زمان مناسب آموزش و یادگیری مسئولیت‌پذیری اجتماعی

1. moral development theory
2. Kohlberg

است. کلبگ معتقد است که اخلاق مرحله نوجوانی نوعی تصمیم‌گیری اخلاقی است و نوجوان با انتخاب خود اصول اخلاقی معینی را دنبال می‌کند و پایه اساسی اخلاق این دوره، اصل جهان‌شمول عدالت، به‌عنوان بنیاد تصمیم‌گیری در مسائل اخلاقی است (لطف‌آبادی، ۲۰۰۵).

روش

ماهیت مطالعه

مطالعه حاضر از نوع مطالعات مداخله‌ای است که براساس دسته‌بندی استاندارد مطالعات اپیدمیولوژیک طرح این مطالعه یک طرح هم‌زمان موازی^۱ است که با استفاده از پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل انجام شد. جامعه آماری مطالعه کلیه دانش‌آموزان دختر ۱۸-۱۵ ساله دوره دوم دبیرستانهای شهر تهران بود.

حجم نمونه و شیوه نمونه‌گیری

برای نمونه‌گیری از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای استفاده شد. ابتدا به‌صورت تصادفی از مناطق ۲۲ گانه تهران دو منطقه انتخاب شد (مناطق ۵ و ۱۶ تهران). سپس در هر منطقه دو دبیرستان دوره دوم دخترانه توسط اداره آموزش و پرورش (بر مبنای ضوابط و معیارهای اداره) معرفی شد و از هر دبیرستان یک کلاس از سوی مسئولان دبیرستان در نظر گرفته شد. با توجه به نحوه و توان همکاری مدارس در هر منطقه، یک دبیرستان به‌عنوان گروه کنترل و یک دبیرستان به‌عنوان گروه مداخله در نظر گرفته شد (درواقع نحوه و تمایل به همکاری مدارس تشکیل تصادفی گروه کنترل و مداخله را با میسر نداشت). درنهایت نمونه‌ای به حجم ۹۲ دانش‌آموز (۴۷ دانش‌آموز در گروه کنترل و ۴۵ دانش‌آموز در گروه مداخله) بررسی شدند. معیارهای ورود دانش‌آموزان به مطالعه عبارت بودند از تمایل به شرکت در

1. concurrent parallel

مطالعه، عدم شرکت در جلسات آموزشی دیگری نظیر مسئولیت‌پذیری اجتماعی یا مشابه آن و داشتن سن ۱۸-۱۵ برای نوجوان. همچنین با توجه به شرایط مطالعه و اینکه محقق خود نقش آموزشگر را به عهده داشت امکان کورسازی مداخله فراهم نشد.

ابزار اندازه‌گیری

به منظور گردآوری داده‌های پژوهش علاوه بر اطلاعات جمعیت‌شناختی، از پرسشنامه نگرش به رفتارهای بزهکارانه استفاده شد. این پرسشنامه با هدف سنجش نگرش به رفتارهای بزهکارانه نوجوانان ۱۵-۱۸ ساله توسط فضلی (۲۰۱۰) طراحی شده است. گویه‌های پرسشنامه با استفاده مقیاس لیکرت چهارگزینه‌ای (کاملاً مخالفم=۱، مخالفم=۲، موافقم=۳ و کاملاً موافقم=۴) درجه‌بندی شد. این پرسشنامه دارای دو خرده مقیاس، نگرش مثبت به رفتارهای بزهکارانه و نگرش منفی به رفتارهای بزهکارانه است. در خرده مقیاس نگرش مثبت هر چه نمره فرد کمتر و در خرده مقیاس نگرش منفی هر چه نمره فرد بیشتر باشد، آزمودنی از نظر تمایل به رفتارهای بزهکارانه در وضعیت بهتری قرار دارد.

فضلی، روایی و اعتبار این پرسشنامه را بیشتر توسط افراد صاحب‌نظر در رابطه با موضوع مورد مطالعه (روانشناسی، جامعه‌شناسی، جرم‌شناسی) بررسی کرده است و بر اعتبار آن صحه گذاشته شده است. همچنین پایایی این پرسشنامه در یک بررسی به صورت پایلوت روی ۶۸۶ نوجوان ۱۵-۱۸ ساله مدارس دولتی شهرستان تهران (۲۰۱۰) مورد بررسی قرار گرفته است. میزان پایایی برای نگرش مثبت به رفتارهای بزهکارانه حدود ۷۱/۰ و برای نگرش منفی به رفتارهای بزهکارانه حدود ۷۷/۰ گزارش شده است (فضلی، ۲۰۱۰). در مطالعه حاضر آلفای کرونباخ برای نگرش مثبت به بزهکاری ۷۰/۰ و نگرش منفی ۸۱/۰ به دست آمد. این پرسشنامه در مطالعات متعددی با پایایی قابل قبولی استفاده شده است (مسیبی، ۲۰۱۴؛ منصور، ۲۰۱۵).

اجرای مطالعه

به منظور تنظیم پروتکلی جهت آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی به نوجوانان با استفاده از کلیدواژه‌های: "Responsibility" و "In-"، "Social Responsibility"، "accountability"، "educating social responsibility"، "Personal Social Responsibility"، "dividual Social Responsibility"، "Teaching social responsibility" و "social responsibility" و معادل فارسی آنها و همچنین کلیدواژه‌هایی که از مطالعه متون به دست می‌آمد که به دلیل اهمیت کمتر از اشاره به آنها صرف نظر شده است در پایگاه‌های داده (Scopus، PubMed، SAGE، Springer، Pro-)، Quest، Civilica، Magiran، SID، و همچنین فارسی جستجو انجام گرفت. کتب مطالعات اجتماعی دانش‌آموزان دوره اول متوسطه مطالعه شد و در نهایت محتوای آموزشی برای ۷ جلسه آموزشی با عنوانهای زیر تدوین شد و به صورت مشروح در جدول (۱) آورده شده است:

۱. آگاهی اجتماعی
  ۲. مسئولیت‌پذیری و انواع آن
  ۳. انتخابها و پیامدها
  ۴. احترام به احساسات دیگران - احترام به تنوع اجتماعی
  ۵. شناخت حقوق و مسئولیتها
  ۶. حل مسئله به روش صلح‌آمیز
  ۷. طراحی مدلهایی برای مسئولیت‌پذیری اجتماعی
- برای بررسی روایی این پروتکل، محتوای آموزشی تهیه شده در اختیار افراد صاحب‌نظر در ارتباط با موضوع (روانشناسی اجتماعی، روانشناسی بالینی، علوم تربیتی، مشاوره و برنامه‌ریزی درسی و جامعه‌شناسی) گذاشته شد و نقطه نظرات آنان در ارائه بهتر محتوای آموزشی مورد توجه قرار گرفت.

پس از کسب رضایت و تأیید همکاری مدارس، جلسه‌ای مقدماتی در هریک از ۴ دبیرستان جهت آشنایی با دانش آموزان، توجیه و جلب رضایت آنها برای مشارکت در اجرای مطالعه برگزار شد. سپس با تأکید بر محرمانه بودن اطلاعات آنها، پرسشنامه نگرش به رفتارهای بزهکارانه در اختیار دانش‌آموزان قرار داده شد و توسط دانش‌آموزان تکمیل شد. براساس پروتکل طراحی شده، جلسات آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی طی ۷ جلسه ۹۰ دقیقه‌ای در طول دو ماه برگزار شد. آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی در زنگ کلاسی تفکر و کارآفرینی به دانش‌آموزان داده شد. شرکت در بحثها، معیاری برای فعالیت کلاسی و نمره این درس بود که مشوقی برای مشارکت فعال دانش‌آموزان بود. لازم به توضیح است که در طول این مدت گروه کنترل هیچ‌گونه آموزشی را ندیدند.

تحلیل داده‌ها

همگن بودن متغیرهای جمعیت شناختی دو گروه کنترل و مداخله با استفاده از نمونه‌های دقیق فیشر و کای-دو بررسی شد. آزمون تی دو نمونه مستقل و تی زوجی جهت مقایسه میانگین نمره نگرش مثبت و منفی بزهکاری دو گروه کنترل و مداخله استفاده شد. جهت بررسی اثر متغیرهای مستقل بر متغیرهای وابسته نگرش منفی و مثبت پس از آنالیز واریانس چندمتغیره استفاده شد. داده‌ها در نرم‌افزار SPSS²⁴ تحلیل شده و سطح معناداری ۰/۰۵ در نظر گرفته شد.

جدول (۱) محتوای جلسات آموزش مسئولیت پذیری اجتماعی

فعالیتها	اهداف	ایده اصلی	موضوع جلسات
بارش فکر - بحث گروهی	- شناخت دانش آموزان از زندگی اجتماعی: آیا ما می توانیم تنها زندگی کنیم؟ - شناخت رابطه خود با جامعه - شناخت مسائل و مشکلات و چالشهای امروز جامعه - شناخت نقش ما در افزایش یا کاهش مشکلات اجتماعی	رشد آگاهیها از وضعیت، مسائل و مشکلات جامعه می تواند در یادآوری مسئولیتهایی که افراد و سازمانها در جامعه بر عهده دارند، مؤثر باشد.	آگاهی اجتماعی
بحث گروهی - بارش فکری - تماشای فیلم کوتاه مسئولیت پذیری اجتماعی	- مروری بر مطالب جلسه پیش - مروری بر درک دانش آموزان از مسئولیت پذیری - آشنایی با انواع مسئولیتهای فردی و اجتماعی - آشنایی با برنامه آموزش مسئولیت پذیری - آشنایی با اهمیت یادگیری مسئولیت پذیری در نوجوانان	مسئولیت پذیری فردی و اجتماعی به چه معناست؟	مسئولیت پذیری و انواع آن
بحث گروهی - کار در کلاس - تماشای کلیپ کوتاه	- توجه به اهمیت پیش بینی پیامدهای هر انتخاب - مشخص کردن پیامدهای کوتاه مدت و بلندمدت - توجه به تأثیر انتخابهایمان بر زندگی خود و دیگران	برگزیدن هر انتخاب به معنای پذیرفتن پیامدهای آن انتخاب است.	انتخابها و پیامدهای آن
بحث کلاسی - بارش فکری	- آشنایی با انواع تفاوتها و تنوع اجتماعی - ضرورت وجود تفاوتها و تنوع در جامعه - ضرورت احترام به تفاوتها و تنوع در جامعه - اهمیت توجه به تفاوتها و تنوع اجتماعی در قضاوتهایمان	شناخت تفاوتهای فردی در گزینش انتخابهای بهتر و احترام به احساسات مؤثر است.	احترام به تنوعات اجتماعی - احترام به احساسات دیگران

فعالیتها	اهداف	ایده اصلی	موضوع جلسات
بارش فکری - بحث در کلاس - کار در کلاس - ایفای نقش	- آشنایی با مفهوم حق و حقوق - آشنایی با حقوق خود و دیگران در جامعه - آشنایی با انواع مسئولیتهای اجتماعی (دینی، سیاسی، زیست‌محیطی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی) - آشنایی با ارتباط بین حقوق و مسئولیتهای	با هر حقوق یک مسئولیت ایجاد می‌شود.	شناخت حقوق و مسئولیتهای
بارش فکر - بحث گروهی - کار در کلاس	- مروری بر جلسه سوم: انتخابها و پیامدها - درک دانش‌آموزان از راه‌حلهای متعدد - آشنایی دانش‌آموزان با راه‌حل صلح‌آمیز - درک ضرورت انتخاب روش صلح‌آمیز	حل مسئله به روش صلح‌آمیز نفع فردی و اجتماع را به همراه دارد.	حل مسائل به روش صلح‌آمیز
مسابقه در قالب کار کلاسی - فعالیت گروهی دانش‌آموزان با یکدیگر - بارش فکر	- درک دانش‌آموزان از نقش رهبری و مدیریت - درک دانش‌آموزان از ضرورت وجود قوانین و هنجارها و احترام به آنها - درک دانش‌آموزان از نقشهای بزرگسالان	هر اجتماعی (کوچک یا بزرگ) قوانین و ارزشهایی دارد که در تصمیم‌گیری و انتخابهای اعضایش مؤثر است.	طراحی مدل‌هایی از مسئولیت‌پذیری اجتماعی (در نقش والدین، مدیر مدرسه، پلیس یا شهردار)

یافته‌ها

جدول (۲) بررسی متغیرهای جمعیت شناختی در دو گروه کنترل و مداخله

نوع آزمون			گروه				متغیر	
			مداخله		کنترل			
p	آماره	df	%	F	%	f		
			آزمون دقیق فیشر					
۰/۳۱۰	۰/۱۵۹		۱۵/۶	۷	۶/۴	۳	۱۵	سن (سال)
			۴۰	۱۸	۳۸/۳	۱۸	۱۶	
			۴۴/۴	۲۰	۵۵/۳	۲۶	۱۷	
			۱۰۰	۴۵	۱۰۰	۴۷	کل	
آزمون کای دو			۱۳/۳	۶	۲۱/۳	۱۰	زیردیپلم	تحصیلات مادر
p	df	آماره	۶۶/۷	۳۰	۵۱/۱	۲۴	دیپلم	
۰/۵	۳	۲/۳۶۷	۲۰	۹	۲۷/۶	۱۳	فوق دیپلم و بالاتر	
			۱۰۰	۴۵	۱۰۰	۴۷	کل	
آزمون کای دو			۱۱/۱	۵	۱۹/۱	۹	زیردیپلم	تحصیلات پدر
p	df	آماره	۵۵/۶	۲۵	۳۴	۱۶	دیپلم	
۰/۱۴۸	۳	۵/۳۵	۳۳/۳	۱۵	۴۶/۹	۲۲	فوق دیپلم و بالاتر	
			۱۰۰	۴۵	۱۰۰	۴۷	کل	

نوع آزمون			گروه				متغیر
آزمون دقیق فیشر			مداخله		کنترل		
p	آماره		%	F	%	f	
۰/۱۳۶	۰/۳۰۹		۱۷/۸	۸	۲۱/۳	۱۰	کمتر از ۲ میلیون
			۵۵/۶	۲۵	۵۱/۱	۲۴	بین ۲ تا ۵ میلیون
			۲۶/۶	۱۲	۲۱/۷	۱۳	بیشتر از ۵ میلیون
				۴۵	۱۰۰	۴۷	کل
آزمون کای دو			۰	۰	۲/۵	۱	دارد
p	df	آماره	۱۰۰	۱۰۰	۹۷/۵	۴۶	ندارد
۰/۳۲۵	۱	۰/۹۶۸	۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۴۷	کل
آزمون کای دو			۱۵/۶	۷	۲۱/۳	۱۰	دارد
p	df	آماره	۸۴/۴	۳۸	۷۸/۷	۳۷	ندارد
۰/۴۸	۱	۰/۵	۱۰۰	۴۵	۱۰۰	۴۷	کل

براساس نتایج به دست آمده از جدول (۲)، دو گروه مداخله و کنترل از نظر ویژگیهای جمعیت شناختی سن، تحصیلات پدر و مادر، سطح درآمد خانواده، وضعیت مصرف سیگار والدین و همچنین سابقه وجود فرد زندانی در خانواده همگن و قابل مقایسه هستند.

همان‌طور که در بخش روش اشاره شد در هر منطقه دو دبیرستان (یکی کنترل و دیگری مداخله) در نظر گرفته شد. اما به منظور ایجاد تنها یک گروه کنترل و یک گروه مداخله برای کل مطالعه، میانگین نمره نگرش منفی و مثبت پیش‌آزمون دانش‌آموزان دو مدرسه کنترل و دو مدرسه مداخله در مناطق ۵ و ۱۶، با استفاده از آزمون t دو نمونه مستقل مقایسه شد (جدول ۳).

جدول (۳) مقایسه میانگین نمرات نگرش منفی پیش‌آزمون مدارس مداخله و کنترل در مناطق ۵ و ۱۶

آزمون t مستقل	منطقه ۱۶		منطقه ۵		تعداد	گروه	خرده مقیاس نگرش
	SD	M	SD	M			
۰/۲۹۵	۶/۴	۴۶/۵	۴/۷	۴۷/۸	۴۵	مدرسه مداخله	نگرش منفی
۰/۴۱۳	۶/۴	۴۶/۱	۸/۹	۴۴/۴	۴۷	مدرسه کنترل	
۰/۶۱۵	۵/۵	۲۴/۸	۴/۹	۲۴/۶	۴۵	مدرسه مداخله	نگرش مثبت
۰/۲۹۵	۵/۶	۲۵/۴	۵/۱	۲۶/۵	۴۷	مدرسه کنترل	

نتایج جدول (۴) نشان می‌دهد که اختلاف واریانس میانگین نمره پیش‌آزمون نگرش منفی و میانگین نمره پیش‌آزمون نگرش مثبت در مدارس گروه کنترل منطقه (۵ و ۱۶) و مدارس گروه مداخله منطقه (۵ و ۱۶) معنادار نیست ($p > 0.05$). بنابراین مدارس گروه کنترل دو منطقه و همچنین مدارس گروه مداخله دو منطقه با هم تلفیق شدند.

جدول (۴) میانگین نمرات نگرش منفی و مثبت پیش‌آزمون و پس‌آزمون در دو گروه مداخله و کنترل

خردۀ مقیاس نگرش	گروه	پیش‌آزمون		پس‌آزمون		آزمون t زوجی
		SD	M	SD	M	p
نگرش منفی	کنترل		۴۵/۰۷	۷/۹۴	۴۴/۴	۰/۴۹
	مداخله		۴۷/۱۴	۵/۵	۴۹/۸۶	<۰/۰۰۱
	آزمون دو نمونه t مستقل		p-value	۰/۱۵۳		<۰/۰۰۱
نگرش مثبت	مدرسه مداخله		۲۶/۰۳	۵/۳۵	۲۷/۲۹	۰/۱۶۹
	مدرسه کنترل		۲۴/۷۲	۵/۱	۲۲/۸۳	۰/۰۰۳
	آزمون t دو نمونه مستقل		p-value	۰/۲۲۷		<۰/۰۰۱

همان‌طور که جدول (۴) نشان می‌دهد، نتایج آزمون t دو نمونه مستقل حاکی از آن است که میانگین نمره پیش‌آزمون نگرش منفی و مثبت دو گروه کنترل و مداخله اختلاف معناداری نداشته است و دو گروه مشابه هستند ($p > ۰/۰۵$). همچنین نتایج نشان داد که اختلاف میانگین نمره پس‌آزمون نگرش منفی و مثبت دو گروه کنترل و مداخله معنادار بوده است ($< ۰/۰۰۱$). به‌طوری‌که میانگین نمره نگرش منفی گروه مداخله ۲/۶ نمره بالاتر از گروه کنترل است و میانگین نمره نگرش مثبت گروه مداخله ۱/۹ نمره پایین‌تر از گروه کنترل است. همچنین بررسی‌های صورت گرفته با استفاده از آزمون t زوجی برای مقایسه میانگین نمره پیش و پس‌آزمون نگرش منفی و مثبت گروه کنترل نشان داد که اختلاف معناداری در میانگین نمره پیش و پس‌آزمون نگرش منفی و مثبت وجود ندارد ($p > ۰/۰۵$). اما نتایج آزمون t زوجی برای مقایسه میانگین نمره پیش و پس‌آزمون نگرش منفی و مثبت گروه مداخله نشان داد که اختلاف معناداری بین میانگین نمره پیش و پس‌آزمون نگرش منفی و مثبت وجود دارد ($p < ۰/۰۰۱$).

جدول (۵) نتیجه تحلیل کواریانس چند متغیره بر نمرات پس آزمون نگرش منفی و مثبت

متغیر مستقل	متغیر پاسخ	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	p	اندازه اثر
منطقه	نگرش منفی	۱/۶۰۶	۱	۱/۶۰۶	۰/۰۷۸	۰/۷۸۱	۰/۰۰۱
	نگرش مثبت	۱۲/۲۷۲	۱	۱۲/۲۷۲	۰/۶۳۸	۰/۴۲۷	۰/۰۰۸
سن	نگرش منفی	۱۹/۷۷۷	۲	۹/۸۸۹	۰/۴۸	۰/۶۲۱	۰/۰۱۲
	نگرش مثبت	۷۱/۳۴۱	۲	۳۵/۶۷۱	۱/۷۸	۰/۱۷۵	۰/۰۴۳
تحصیلات مادر	نگرش منفی	۱۷/۲۷۸	۲	۸/۶۳۹	۰/۴۱۹	۰/۶۵۹	۰/۰۱۰
	نگرش مثبت	۳۳/۵۷۴	۲	۱۶/۷۸۷	۰/۸۳۸	۰/۴۳۶	۰/۰۲۱
منطقه* گروه	نگرش منفی	۵۲/۷۹۳	۲	۲۶/۳۹۵	۱/۲۸۰	۰/۲۸۴	۰/۰۳۱
	نگرش مثبت	۱۰۲/۸۸۴	۲	۵۱/۴۴۰	۲/۵۶۹	۰/۰۸۳	۰/۰۶۵
منطقه	نگرش منفی	۶۱/۵۵۱	۱	۶۱/۵۵۱	۲/۲۹۵	۰/۰۸۸	۰/۰۳۶
	نگرش مثبت	۲۸/۸۳۲	۱	۲۸/۸۳۲	۱۴/۴۴	۰/۲۴۳	۰/۰۱۸
نگرش منفی پیش آزمون	نگرش منفی	۷۶۳/۸۹۲	۱	۷۶۳/۸۹۲	۳۷/۰۵۰	<۰/۰۰۱	۰/۳۱۷
	نگرش مثبت	۴۶/۸۷۰	۱	۴۶/۸۷۰	۲/۳۴۱	۰/۱۳۳	۰/۰۲۸
نگرش مثبت پیش آزمون	نگرش منفی	۱۱۰/۵۴۷	۱	۱۱۰/۵۴۷	۵/۳۶۲	۰/۰۲۳	۰/۰۶۳
	نگرش مثبت	۴۵۶/۴۰۱	۱	۴۵۶/۴۰۱	۲۲/۷۹۳	<۰/۰۰۱	۰/۲۲۲

همان‌طور که جدول (۵) نشان می‌دهد نتایج مدل چند متغیره برای نمره پس‌آزمون نگرش منفی نشان داد که اثر متغیرهای مداخله، نمرات پیش‌آزمون نگرش منفی و نگرش مثبت بر نمره پس‌آزمون نگرش منفی معنادار بوده است ($p < ۰/۰۵$). اما متغیرهای منطقه،

سن، تحصیلات مادر، اثر متقابل منطقه و تحصیلات مادر و اثر متقابل منطقه و گروه بر نگرش منفی پس‌آزمون اثر معنی‌داری نداشتند ($p > 0/05$). همچنین نتایج مدل چند متغیره نشان داد که نمره پیش‌آزمون نگرش منفی حدود ۳۲ درصد تغییرات و نمره نگرش مثبت پیش‌آزمون حدود ۶ درصد تغییرات نمره نگرش منفی را تبیین می‌کند.

یافته‌های مدل چندمتغیره برای نمره پس‌آزمون نگرش مثبت حاکی از آن است که اثر متغیرهای مداخله نمره پیش‌آزمون نگرش مثبت بر نمره پس‌آزمون نگرش مثبت معنی‌دار بوده است ($p < 0/001$). اما متغیرهای نمره نگرش منفی پیش‌آزمون، منطقه، تحصیلات مادر، سن، اثر متقابل منطقه و تحصیلات مادر و اثر متقابل منطقه و گروه بر نگرش مثبت پس‌آزمون اثر معناداری نداشتند ($p > 0/05$). همچنین نتایج مدل چند متغیره نشان داد که نمره نگرش مثبت پیش‌آزمون حدود ۲۲ درصد تغییرات و نمره نگرش منفی پیش‌آزمون حدود ۲ درصد تغییرات نمره پس‌آزمون نگرش مثبت را تبیین می‌کند.

بحث

پژوهش حاضر با هدف اصلی بررسی اثربخشی آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی مبتنی بر مدرسه بر نگرش به بزهکاری نوجوانان انجام شد. یافته‌ها نشان داد که آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی با رشد مهارت‌های اجتماعی فرد باعث ارتقاء نگرش نوجوان نسبت به رفتارهای بزهکارانه شده است. به طوری که میانگین نگرش مثبت به بزهکاری را در گروه مداخله به طور معناداری کاهش و میانگین نمره نگرش منفی را به طور معناداری افزایش یافته است. نتیجه این بخش از مطالعه با نتایج مطالعات متعددی همسو است (منصوری و همکاران، ۲۰۱۵؛ احمدی و همکاران، ۲۰۱۶؛ یوکلی، ۲۰۱۰؛ گرشام، ۲۰۱۶؛ اسماعیلی و همکاران، ۲۰۱۴ و احمدی و همکاران، ۲۰۱۵). مطالعه منصوری و همکاران (۲۰۱۵) نشان

1. Yokley
2. Gresham

داد که مسئولیت‌پذیری به صورت مستقیم دارای تأثیر منفی و معناداری بر نگرش مثبت به بزهکاری است و به صورت غیرمستقیم از طریق افزایش تاب‌آوری فرد تأثیر معناداری بر نگرش منفی به رفتارهای بزهکارانه دارد که با نتیجه تحقیق همسو است. احمدی و همکاران (۲۰۱۶) نیز در مطالعه خود نشان دادند که مسئولیت‌پذیری اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد سلامت اجتماعی در مدل رگرسیونی گام به گام بررسی اثر هم‌زمان ابعاد سلامت اجتماعی بر گرایش به بزهکاری باقی ماند. نتایج این مطالعه با یافته‌های مطالعه یوکلی (۲۰۱۰) که اثربخشی درمان مبتنی بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی را بر کاهش رفتارهای آسیب‌رسان در بین افرادی که رفتارهای سوء اجتماعی را تجربه کرده‌اند را نشان داده است، همسو است. همچنین یافته‌های مطالعه حاضر، نتایج مطالعات (گرشام، ۲۰۱۶؛ اسماعیلی، ۲۰۱۴) مبنی بر اثربخشی آموزش‌های اجتماعی بر کاهش رفتارهای مشکوک نوجوانان را تأیید می‌کند. احمدی و همکاران (۲۰۱۵) نیز در مطالعه خود دریافتند که بین تعهد به هنجارها، مشارکت، باور به اصول اخلاقی، مهارت‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر رابطه معناداری وجود دارد که همسو با نتایج مطالعه است.

در تبیین نتایج مطالعه که چگونه آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی توانست با تغییر نگرش نوجوان نسبت به رفتارهای سوء و نامطلوب اجتماعی تأثیرگذار باشد، می‌توان به نظریه گلاسر (۱۹۸۶) اشاره کرد. او معتقد است همه انسانها برای برآوردن نیازهای خود، مدام رفتارهای خود را انتخاب می‌کنند. پس مسئول رفتارهای خود هستند. در واقع مسئولیت‌پذیری، توانایی برآوردن نیازهای خود و پذیرفتن پیامد رفتارها به گونه‌ای که مانعی در جهت برآوردن نیازهای افراد جامعه نباشد، است. اما بعد فردی مسئولیت‌پذیری برای ارضای بهزیستی روانی فرد کافی نیست و به همین دلیل بعد اجتماعی که تکمیل‌کننده بهزیستی روانی فرد است یعنی برآوردن نیازهای دیگران مطرح می‌شود. در واقع انسانها برای اینکه روابط اجتماعی خودشان را تخریب نکند به مسئولیت‌پذیری به عنوان شاخص

بهبودی روان‌شناختی هم در معنای فردی و هم در معنای اجتماعی نیاز دارند (صاحبی، ۲۰۱۵). همچنین مسئولیت‌پذیری اجتماعی مبتنی بر دو اصل اخلاقی عدالت و مراقبت است. و اخلاق دوره نوجوانی نوعی تصمیم‌گیری بر مبنای عدالت است. رشد و توسعه مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دوره نوجوانی می‌تواند ارتقاء دهنده نگرش منفی افراد نسبت به تصمیماتی که مغایر با حقوق سایر افراد جامعه است، باشد (لطف‌آبادی، ۲۰۰۵). به نظر می‌رسد که آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی با تقویت قدرت انتخابهای فرد، اندیشیدن به پیامدهای انتخابهایش و تأثیر آن بر خود و دیگران، اندیشیدن به روش صلح‌آمیز برای حل اختلافات در کاهش نگرش مثبت نوجوانان به بزهکاری مؤثر باشد. همچنین مهارت مسئولیت‌پذیری اجتماعی به دلیل رشد آگاهیهای فرد نسبت به جامعه و مسئولیت‌هایش و همچنین احترام به حقوق دیگران و ارزش نهادن برای تنوعات اجتماعی، حس عدالت‌خواهی را در فرد رشد می‌دهد و همین امر موجب خواهد شد حس گناه و شرم در فرد زمانی که اقدام به عملی می‌کند که برای دیگران مضر است، بیدار شود و فرد کمتر مرتکب اعمال ضداجتماعی خواهد شد و همین امر باعث ارتقاء نگرش منفی فرد نسبت به رفتارهای نامطلوب اجتماعی است. علاوه بر این نتایج آنالیز واریانس چندمتغیره نشان داد که علاوه بر مداخله آموزشی مسئولیت‌پذیری اجتماعی نمره پیش‌آزمون نگرش مثبت و منفی تأثیر معناداری بر نمره پس‌آزمون نگرش منفی و مثبت به بزهکاری دارد و این نتیجه حاکی از آن است که اگر آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی در سنین پایین‌تری انجام شود می‌تواند در کاهش نگرش مثبت و افزایش نگرش منفی فرد نسبت به بزهکاری در سنین بالاتر مؤثرتر باشد. در واقع این نتیجه بیان می‌کند که برای مهیا ساختن نوجوان برای مقابله با تمایل به رفتارهای انحرافی و هنجارشکن که در سنین ۱۵ تا ۱۸ سالگی افزایش می‌یابند باید نوجوان از قبل در مسیر آموزش مهارت‌های اجتماعی قرار گرفته باشد.

در انتها با توجه به اینکه مطالعات ارتباط معناداری بین مسئولیت‌پذیری اجتماعی با

موفقیت تحصیلی، سرمایه اجتماعی و ارتقاء مهارت‌های شهروندی را نشان می‌دهد، شایسته است پروتکل مسئولیت‌پذیری اجتماعی با تأکید بر بعد رفتاری و عملکردی این مهارت که در مطالعات قبلی داخلی مغفول مانده است، جهت رشد و توسعه این مؤلفه‌های اجتماعی به نوجوان دختر و پسر در سنین پایین‌تر آموزش داده شود تا در آینده شاهد نسلی به‌مراتب متعهدتر نسبت به ارزشها و هنجارها و ثروت‌های جامعه باشیم.

همچنین مطالعه حاضر با محدودیتهایی روبه‌رو بود از جمله: به دلیل ماهیت و شرایط مطالعه امکان کورسازی فراهم نشد. نحوه همکاری مدارس امکان تصادفی سازی تشکیل گروه کنترل و مداخله را با محدودیت مواجهه کرد. همچنین تعطیلیهای پی‌درپی مدارس به دلیل آلودگی هوا، بارش برف و زلزله در زمان اجرای مداخله باعث شد که همکاری مدارس با تیم مطالعه با محدودیت جدی مواجه شود از جمله اینکه همچنین مدت‌زمان اجرای این پژوهش در پی کاهش فرصت‌های آموزشی مدارس، در دو ماه انجام شد و شرایط برای پیگیری^۱ اثرات مداخله به دلیل اتمام ترم تحصیلی فراهم نشد.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان در تهیه مقاله مشارکت داشته‌اند.

منابع مالی

برای انتشار این مقاله حمایت مالی مستقیم از هیچ نهاد یا سازمانی دریافت نشده است.

تعارض منافع

این مقاله با سایر آثار منتشرشده از نویسندگان همپوشانی ندارد.

---

1. Follow-up

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در این مقاله همه حقوق مرتبط با اخلاق پژوهش از جمله جلب رضایت آگاهانه و کتبی دانش‌آموزان، والدین و یا سرپرستان قانونی ایشان برای مشارکت در مطالعه، اطمینان دادن به دانش‌آموزان در خصوص رازداری و تأمین امنیت روحی و آسایشی آنها در زمان اجرای مداخله و همچنین اطمینان دادن به دانش‌آموزان از بی‌ضرر و رایگان بودن آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی، در نظر گرفته شد. همچنین مداخله دارای کد اخلاقی به شماره IR.USWR.REC.1396.192 از کمیته اخلاق دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی و کد ثبت به شماره IRCT20180902040929N1 از مرکز ثبت کارآزمایی بالینی ایران است.

تشکر و قدردانی

همچنین در پایان از همکاری صمیمانه کلیه کسانی که در انجام مطالعه حاضر مشارکت داشتند، بخصوص مسئولان و دانش‌آموزان مدارس دخترانه دوره دوم متوسطه کوثر و شهید اول در منطقه ۱۶ و همچنین مدارس فرهنگ و ولایت در منطقه ۵ کمال تشکر و قدردانی می‌شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

- Ağbuğa, B. (2014). Relationship Between Self-Esteem And Personal And Social Responsibility In Young Boxers. *Pamukkale Journal Of Sport Sciences*, 5(2), 48-59.
- Agnew, R. (2001). *Juvenile Delinquency*. Los Angeles: Roxbury
- Ahmadi, A. (2003). *Adolescent And Youth Psychology(Personality, Behavioral, Educational, Occupational, Delinquent And Addictive)*. Esfahan: Mashal Publication, (In Persian).
- Ahmadi, H & Moeeni, M. (2015). An Investigation of the Relationship between Social Skills and High Risk Behaviors among the Youth: the Case of Shiraz City. *Journal Of Strategic Research on social problem in iran*, 4(1), 1-24, (In Persian).
- Ahmadi, Z. & Mousavi, M.T. (2016). *The Relationship Between Social Health And A Tendency Toward Juveniles (Neighborhood Farahzad) Delinquency In Tehran*. M. Sc. Thesis, University Of Social Welfare And Rehabilitation, Tehran, (In Persian).
- Ansarinejad N. (2012). Social -Psychological Analysis Of Delinquency Among Tehran Correction Center Clients. *Jouranal Of Social Welfare*. 12 (45):423-450, (In Persian).
- Berman, S. (1993). *Development Social Responsibility (Unpublished Dissertation)*. Harvard University, America.
- Burnett, S, Bault, N., Coricelli, G., & Blakemore, S.-J. (2010). Adolescents' Heightened Risk-Seeking In A Probabilistic Gambling Task. *Cognitive Development*, 25(2), 183-196.
- Caspi, A., & Moffitt, T. E. (1995). The Continuity Of Maladaptive Behavior: From Description To Understanding In The Study Of Antisocial Behavior, 2, 472-511.
- Chowdhury, I. A., Khan, M. M., & Uddin, I. (2016). Causes And Consequences Of Juvenile Delinquency In Bangladesh: A Sociological Analysis. *International Journal Of Social Science Tomorrow*, 1(4), 1-11.
- Dahal, S., & Sinha, S. (2016). A Paradigm Shift In The Concept Of Corporate Social Responsibility To Individual Social Responsibility- The Changing Trends. *An International Registered Research Journal*, 6(2), 34-44.
- Droms Hatch, C., & Stephen, S.-A. (2015). Gender Effects On Perceptions Of Individual And Corporate Social Responsibility. *Journal Of Applied Business And Economics*, 17(3), 63-71.

- Esmaceli, M. Tavakolit M. Yaghobian, F. Esmaceli, L. & Mahdavi, S. (2014). Effectiveness of Social Skills Group Training on Strengths and Behavioral Difficulties in Daughters of Veterans and Martyrs Families. *Journal Of Knowledge And Research In Applied Psycholog*, 15(56), 86-95, (In Persion).
- Falahatibejarpas, O., & Beheshti, S. (2012). Crime In Children And Adolescents. *Life Science Journal*, 9(3), 1031-1037.
- Fazli, V. (2010). Relationship Between Parenting Practices And Attitude To Delinquent Behaviors Of Adolescents 15-18 Of Tehran City, *Journal Of Crime Prevention Studies*, 14(5), 79-110, (In Persion).
- Ghodrati, K. & Sabagh, S. (2014). The Relationship Between Friendly Companionship And Social Responsibility (Tabriz Metropolitan Municipality Staff). *Journal Of Sociology Studies*, 6(24), 99-116, (In Persion).
- Gresham, F. M. (2016). Social Skills Assessment And Intervention For Children And Youth. *Cambridge Journal Of Education*, 46(3), 319-332.
- Iman, M. Moradi, G. & Jalalian, V. (2010). Relationship Between Social Responsibility Of Youth And Perception Of Social Security. *Journal Of Social Studies*, 10(18), 117-139, (In Persion).
- Jalaipour, H. & Hosseininesar, M. (2009). Effective Social Factors On Delinquency: Case Study: Rasht City. *Journal Of Sociology Of Social Issues*, 10(118), 117-139, (In Persion).
- Karimi, F. Nikocops, A. Nikkha, L, Asode, Z. & Babai, M. (2016). The Relationship Between Irrational Beliefs, Controlling Source, and Attitude to Delinquency Among High School Students. *Journal Of Criminal Law*, 14, 223-243, (In Persion).
- Kashfi, S. & Asanlo, A. (2011). *Military Prevention Of Juvenile Journal Of Police Women*, 15(5), 112-128, (In Persion).
- Khodabakhshi, M. & Abedi, R. (2009). Investigating Of Methods Of Increasing Accountability In Middle School Students Of Shahreza In The Year 2006-2007, *Journal Of Psychological Studies*, 5(1). 113-138, (In Persion).
- Khoshbin, Y. & Talebi, A. (2011). *Social Responsibility Of Youth And Effective Cultural- Social Factors On It*. M. Sc. Thesis, Allameh Tabatabaiei Universit, Tehran, (In Persion).
- Lotfabadi, H. (2005), *Educational Psychology*. Tehran: Samt Publications.

- Lyons, E. M. (2005). *The Effects Of A Leadership And Diversity Awareness Program On Adolescents' Attitudes And Behavior*.
- Mansouri, Z. Mousavi, H. Latifeh, N. & Lori, Sh. (2015). A Study Of The Mediating Role Of Resilience In Personality Characteristics And Attitudes Toward Delinquency. *Journal Of Fundamentals Of Mental Health*, 17(2). 130-110, (In Persion).
- Medanlo, M. Haghani, H. & Jafarpour, M. (2002). The Relation Self-Esteem And Locus Of Control In Delinquent Male Adolescence, *Journal Of Gorgan University Of Medical Science*, 3(1), 41-45, (In Persion).
- Momeni, P. (2001). Avoidance Law, Causes And Factors, *Journal Of Lawyer*, 6(2), 58-92, (In Persion).
- Momtaz, F. (2002). *Social Diveance*, Theories And Prespectivs. Tehran: Publication Of Joint Stock Company.
- Mosayebi, A. Maarefvand, M. Asadalahi, M. & Minai, S. (2014). Relationship Between Social Safety And Attitude Toward Criminal Behaviors Among Male High School Students. *Journal Of Social Work.*, 3 (3), 26-30, (In Persion).
- Namjo, M. Bulagh, M. Miry, H. & Rigy, M. (2016). A Review Of Social problems, *International Conference On New Research In Psychology And Educational Sciences*, 24 Janary, Tehran, (In Persion).
- Nazemi, M. (2009), Responsibility, The Big Step Towards Socialization. *Journal Of Gozaresh*, 211(18), 6-7, (In Persion).
- ÖZEN, Y. (2012). A Social Psychological Approach: Relationship Between Social Responsibility And Student Achievement. *Journal Sosyal Bilimler*, 1, 1-17.
- Păceșilă, M. (2018). The Individual Social Responsibility: Insights From A Literature Review. *Management Research And Practice*, 10(1), 17-26.
- Raštegari, A. (2015). *Investigating Of Relationship Social Responsibility And Environmental Behavior In Protection Of Environment*, 3rd National Conference On The Environment And Agricultural Research Iran, 13 August (In Persion).
- Sahebi, A. Zalizade, M & Zalizade, M. (2015). Choice Theory: An Approach To Accountability And Social Commitment. *Journal Of Rooyesh-E-Ravanshenasi*, 4(2), 113-134, (In Persion).

- Seevers, R. L., & Jones-Blank, M. (2008). *Exploring The Effects Of Social Skills Training On Social Skill Development On Student Behavior*. Online Submission, 19(1), 1-8.
- Sobhaninejad, M. (2000). *Social Responsibility In The Current Curriculum Of Iranian Elementary School*, PHD Thesis, Tarbiat Modares University, Tehran, (In Persian).
- Soroush, M. (2012). Personal And Social Responsibility, Altruism And Social Trust: A Study Of Adolescents In Shiraz, *Journal Of Applied Sociology*, 23(2), 193-211, (In Persian).
- Varijkazemi, A. (2010). Machine, Individualism And Family Orientation. *Manzar Monthly*, 8, 28-31, (In Persian).
- Wray-Lake, L. (2010). *The Development Of Social Responsibility In Adolescence: Dynamic Socialization, Values, And Action*.
- Wray-Lake, L., & Syvertsen, A. K. (2011). The Developmental Roots Of Social Responsibility In Childhood And Adolescence. *New Directions For Child And Adolescent Development*, 2011(134), 11-25.
- Yokley, J. (2010). Social Responsibility Therapy For Harmful, Abusive Behavior. *Journal Of Nitemporary Psychotherapy*, 40(2), 105-113.
- Zahed, S. & Almasi, M. (2007). Investigating Socialization Factors Related To Students' Tendency To Delinquent Behavior (Case Study: Compare Islum And Unislum Of Illam City), *Journal Of Social Science Studies*, 11 & 12, 71-90, (In Persian).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی